

O'ZLASHTIRISH YOKI RASTRATA QILISH YO'LI BILAN TALON - TAROJ QILISH BILAN BOG'LIQ JONOVIY HUQUQIY MUNOSABATLARNING YUZAGA KELISH OMILLARI

Muallif; Xamedova Jaxona Yo'ldosh qizi

Annotatsiya ; Ushbu o'zlashtirish yoki rastirata qilish yo;li bilan talon taroj qilish jinoyati ning sodir etilish hamda kvalifikatsiya qilishda vujudga kelayotgan muammo va kamchiliklarni tahlil qilish ushbu turdagi jinoyatlarning nazariy jihatdan obyeksi , subyekti , sodir etilish usuli vasharoitlari , ushbu jinoyatlarning turlarini o'rganish asosiy maqsadimiz xisoblanadi.

Kalit so'zlar; O'zlashtirish , rastirata,retsdivst, ishonib topshirish, mulk, ko'p miqdor, bir gurux shaxslar tomonidan, takroran , uyushgan gurux manfaatlarini ko'zlab.

O'zlashtirish yoki rastrata qilish jinoyati **hujjatlarda qayd etilgan** yoinki **hujjatlarda qayd etilmagan va shu sababli korxonada, muassasa, tashkilot balansida kamomad shaklida aks ettirilmagan mol-mulkn talon-taroj qilish** shakllarida amalga oshiriladi. Hujjatlarda qayd etilgan mol-mulkn o'zlashtirish yoki rastrata qilish naqd pul yoki tovar-moddiy boyliklarni olib qo'yish va ularning kamomadini yashirmasdan talon-taroj qilish; pul mablag'lari yoki tovar-moddiy boyliklarni, keyinchalik kamomadini yashirgan holda talon-taroj qilish ko'rinishlarida aks etadi.

Korxonada, muassasa, tashkilotlarda o'zlashtirish yoki rastrata qilish jinoyatining mehnat huquqiy munosabatdan kelib chiqayotgan eng ko'p uchrayotgan usuli soxta hisob-kitob fakturalar yoki mehnat shartnomalari tuzish va ular bo'yicha to'lanishi kerak bo'lgan hamda tegishli hujjatlarda qayd etilgan, hisoblangan summalarni talon-taroj qilish usulida; ish haqi fondidagi jami summa ataylab oshirilib yuborilgani holda ortiqcha ko'rsatilgan summa bilan haqiqatda to'langan mablag' o'rtasida farqlarni talon-taroj qilish usulida; hujjatlarda bajarilgan ishlar hajmi va tannarxi oshirib ko'rsatilgani tarzda asossiz hisoblangan pullar o'zga shaxslar orqali o'zlashtirish usulida; soxta xizmat safari guvohnomalari berilib, ular asosida soxta buxgalteriya hujjatlari tuziladi va ushbu hujjatlar asosida hisoblangan mablag'larni talon-taroj qilish usulida sodir etiladi.

Davlat nomidagi yoki alohida jismoniy shaxslar tomonidan tashkil etilgan yuridik shaxslar faoliyatida ham o'zlashtirish yoki rastrata qilish jinoyati

sezilarli darajada oshib bormoqda. Yuridik shaxslar faoliyati bevosita shartnomaviy munosabatlarga borib taqaladi. Yuridik shaxslar o'rtasida tuziladigan hamda muayyan bir huquq va majburiyatlarni o'z ichiga qamrab oladigan shartnomalar bo'yicha ham turli usullarda mazkur jinoyat sodir etilmoqda. Odatda, bu turkumdagi va shartnomaviy munosabatlarda sodir etiladigan jinoyatlar yuridik shaxslarning tovar-moddiy boyliklari hamda buxgalteriya hisob-kitobi bilan shug'ullanuvchi shaxslarning o'zaro oldindan til biriktirishi asosida amalga oshiriladi. Muayyan bir yuridik shaxslardan kelib tushgan tovarlar yoki pul mablag'lari to'liq yoki qisman kirim qilinmaydi va ortiqcha mol-mulk olib qo'yiladi. Yoki tovar- moddiy boyliklarining miqdori va sifatida oid ko'rsatgichlar yetkazib beruvchidan qabul qilishda tovar-moddiy boyliklarning yuk xatlariga ko'ra kamroq miqdorda va pastroq sifatda kirim qilingani haqida soxta qabul qilish dalolatnomalari tuziladi. Temir yo'l, suv transporti va boshqa transport vositalari orqali kelib tushadigan yuklarda kamomad va sifati buzilgani to'g'risida soxta tijorat dalolatnomalari tuziladi. Yetkazib beruvchidan qabul qilingan mol-mulkning bir qismi me'yoridan ortiq zarar sifatida qayd etiladi, hatto ular aslida mavjud bo'lmasa ham bu harakat sodir etiladi. Tovar-moddiy boyliklarning korxonaga kelib tushganligini tasdiqlovchi hujjatlar berilmaydi yoki ular ataylab yo'q qilinadi. Korxonada va xomashyo saqlanadigan, xomashyoni tayyor mahsulot hamda yarim tayyor mahsulotga qayta ishlash jarayonida hisobga olinmagan ortiqcha mol-mulkni oldindan yashirish asosida ham o'zlashtirish yoki rastrata jinoyati qilinmoqda. Yuridik shaxslarning omborida hisobga olinmagan ortiqcha mol-mulk quyidagi yo'llar bilan yaratiladi: ularni oluvchilarga to'liq yetkazib bermaslik asosida; molmulkni nobud bo'lgan yoki me'yoridan ortiqcha yo'qotish deb hisobdan chiqarib tashlash yo'li bilan; tabiiy yo'qotish deb mol-mulkni ruxsat etilgan eng yuqori darajada hisobdan chiqarish yoki xomashyoni qayta ishlashdan chiqadigan chiqindilar sifatida amalda bo'lgan miqdordan ortiqcha hisobdan chiqarish asosida amalga oshiriladi.

Hozirda, shuningdek, **davlat tashkilotlari yoki davlat ishtirokidagi tashkilotlar tomonidan byudjet mablag'lari hisobidan davlat xaridlarini amalga oshirishda talon-tarojliklar** ko'paymoqda. Shu holatda, byudjet mablag'lari ishonib topshirilgan mansabdor shaxs tomonidan xarid qilinishi lozim bo'lgan tovarlarning turlari va miqdorini aniq bilgani holda davlat xaridlarini amalga oshirish uchun amalda bo'lgan normativ hujjatlarni buzgani holda, xarid qilinayotgan mahsulotlarni yetkazib beruvchi tashkilotlarni aniqlab olishda o'zaro jinoiy til biriktiriladi. Mansabdor shaxs mansab mavqeidan foydalangani holda xarid

qilinayotgan tovarni yetkazib beruvchi korxonalar, tashkilotlar, muassasalar ma'lum bir miqdorda mulkiy manfaatdorlik ko'rgani holda uning hujjatlarini soxtalashtirish orqali tanlov yoki tenderlarda g'olib chiqishini ta'minlaydi. Mansabdor shaxs o'zi, yaqin qarindoshlari, tanishlari nomida bo'lgan korxonalar yoki tashkilotlarni tanlovlarda g'olib chiqishiga erishadi. Xarid qilinayotgan mahsulotlarning amalda bozor yoki ishlab chiqaruvchi tashkilotlarda erkin muomalada bo'lgan narxidan qimmat narxlarda yetkazib berilishi bo'yicha shartnoma tuzadi. Bundan tashqari, yetkazib beruvchi tashkilot tomonidan sifat sertifikatlari bo'lmagan, iste'molga yaroqsiz yoki belgilangan texnik tavsiflarga mos kelmaydigan mahsulot yetkazib berilishini oldindan bila turib, bunga munosabat bildirmasdan ularning qabul qilinishini ta'minlaydi.

Qurilish sohasida o'zlashtirish yoki rastrata yo'li bilan o'zganing mulkini talon-taroj qilish qurilish hajmini oshirib ko'rsatish, loyiha-smeta hujjatlarida nazarda tutilgan talablar doirasidan chetga chiqish, qurilish uchun sarflanadigan qiymatni qasddan oshirib ko'rsatish, qurilish materiallari narxini oshirish va ularni o'g'irlash, tegishli tenderlarda g'olib chiqqan shaxslarning qurilish uchun ajratilgan umumiy summaning muayyan qismini o'zlashtirishi, loyiha-smeta hujjatlarida nazarda tutilgan talablar doirasidan chetga chiqish holatlari eng keng tarqalgan jinoyat usullari hisoblanadi.

Bugungi kunda o'zlashtirish yoki rastrata yo'li bilan talon-taroj qilish jinoyati kundun kunga rivojlanib bormoqda. Xususan, sud amaliyoti tahliliga ko'ra, 2021-yilda 2020-yilga nisbatan quyidagi jinoyat turlari oshgan: qasddan odam o'ldirish (16,7 foizga), qasddan badanga og'ir va o'rtacha og'irlikdagi shikast yetkazish (61 foizga), nomusga tegish (13,5 foizga), bosqinchilik (59,3 foizga), talonchilik (1,8 baravar), **o'zlashtirish yoki rastrata yo'li bilan talon-taroj qilish (1,5 baravar)**, o'g'irlik (66,2 foizga), poraxo'rlik (56,9 foizga), harakat xavfsizligi qoidalarini buzish (28,7 foizga), transport vositalarini olib qochish (39,2 foizga), bezorilik (87,6 foizga). Bundan tashqari, ro'yxatga olingan jinoyatlarning turlari bo'yicha tahlil qilinganida, 2021-yilning yanvar-iyun oylarida respublikamizda 2500 ta o'zlashtirish yoki rastrata yo'li bilan talon-taroj qilish (5,5 %) jinoyati ro'yxatga olingan. Davlat byudjetiga mansabdor shaxslar tomonidan 2021-yilning 9 oyi davomida 658 mlrd so'm moddiy zarar yetkazilgan. Mazkur summaning 24,8%i aynan o'zlashtirish yoki rastrata yo'li bilan o'zganing mulkini talon-taroj qilish

jinoyatining hissasiga to'g'ri keladi.¹ Bu esa mazkur jinoyatni oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar ishlab chiqishni taqozo etadi.

Xorijiy davlatlarning jinoyat qonunchiligida ham o'zlashtirish yoki rastrata yo'li bilan o'zganing mulkini talon-taroj qilish jinoyati yuzasidan javobgarlik masalalari belgilangan. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi 167-moddasini ayrim xorij davlatlari jinoyat qonunlaridagi o'zlashtirish, rastrata qilish uchun javobgarlik belgilangan jinoyat-huquqiy normalari bilan taqqoslanganda, mazkur maxsus belgi bizning qonunchilikda ancha ijobiy hal qilingan, degan xulosaga kelish mumkin. MDHga a'zo davlatlardan Armaniston (JK 179- moddasi)², Belorusъ Respublikasi (JK 211-moddasi)³, Moldova (JK 191- moddasi)⁴, Ozarbayjon (JK 179-moddasi)⁵, Rossiya Federatsiyasi (JK 160- moddasi)⁶, Qirg'iziston (JK 171moddasi)⁷, Qozog'iston (JK 176- moddasi)⁸ davlatlarning Jinoyat kodekslarida **mulk aybdorga faqat ishonib topshirilishi mumkinligi ko'rsatilgan**. Aybdorning mulkka nisbatan maxsus vakolatlari O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksida kengroq yoritilgan, ya'ni mulk aybdorga nafaqat ishonib topshirilishi, balki uning ixtiyorida bo'lishi mumkinligi ham ko'rsatilgan. Bunday qoida Gruziya (JK 132moddasi)⁹, Tojikiston (JK 245-moddasi)¹⁰, Ukraina (JK 191-moddasi)¹¹ davlatlari jinoyat qonunlarida ham mavjud.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, bugungi kunda iqtisodiyotning turli tarmoqlarida sodir etilayotgan o'zlashtirish yoki rastrata qilish jinoyati turli usullarda sodir etilmoqda. Bu unga qarshi keskin kurash olib borish kerakligini anglatadi. Ushbu jinoyatning jinoiy-huquqiy jihatlarini yoritishda amaliyot va nazariyada hozirgacha muammolar uchrab turmoqda.

¹ www.stat.uz

² Уголовный кодекс Республики Армения//<http://www.parliament.am/legislation.php&sell=show&ID=1349&-lang-rus#a>;

³ Уголовный кодекс Республики Беларусь-СПб-Юридический центрПресс.2001-С267-268;

⁴ Уголовный кодекс Республики Молдова-СПб-Юридический центрПресс.2003-С262-263;

⁵ Уголовный кодекс Азербайджанской Республики -СПб-Юридический центрПресс.2001-С197-198;

⁶ Уголовный кодекс Российской Федерации-М.Дашков и К. 2004-С 102;

⁷ Уголовный кодекс Кыргызской Республики-СПб-Юридический центр Пресс.2002-С 181-182;

⁸ Уголовный кодекс Республики Казахстан-СПб-Юридический центр Пресс.2001-С 198-199;

⁹ Уголовный кодекс Грузии-СПб-Юридический центрПресс.2001-С 218-219;

¹⁰ Уголовный кодекс Республики Таджикистан-СПб-Юридический центр Пресс.2001-С254-255

¹¹ Уголовный кодекс Украины-СПб-Юридический центрПресс.2001-С 167-168

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi -T. "O'zbekiston", 2023// [http: / / constitution.uz/uz](http://constitution.uz/uz);
2. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat protsessual kodeksi// <https://www.lex.uz/acts/111460>;
3. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi //https:// www.lex.uz/acts/111453;
4. O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi. T.: "Adolat"-2023-yil;
5. Ochilov X.R, Haydarov Sh.D, Shamsiddinov. Jinoyat huquqi (Maxsus qism).O'quv qo'llanma-T,:TDYU nashriyoti,2021;
6. M.Usmonaliyev. Jinoyat huquqi. (Umumiy qism). Darslik. "Yangi asr avlodi"T,:2005;
7. B.D.Matmurodov. Jinoyat tarkibi bo'yicha kvalifikatsiya qilish masalalari. T,: "Lessons press"-2019;
8. O.Zokirova. Jinoyat huquqining umumiy masalalar to'plami. O'quv uslubiy qo'llanma. TDYU nashriyoti, 2005;
9. M.H.Rustamboyev.Jinoyat huquqi (Umumiy qism). T,: "O'qituvchi"-2003;
- 10.M.H.Rustamboyev.Jinoyat huquqi (Maxsus qism). T,: "O'qituvchi"-2003.